
UDK811.162.4
81'342.2
Izvorni znanstveni rad

Siniša Habijanec
Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu
Hrvatska

OTVORENA PITANJA SLOVAČKE ORTOEPIJE

SAŽETAK

Autor razmatra aktualna pitanja ortoepske problematike slovačkoga jezika. Ortoepske nedoumice u slovačkom jeziku nastaju uslijed promjene fonološkoga sustava ili pak pri posuđivanju riječi. U prvom slučaju radi se o /ä/ i /l/, pri čemu je /ä/ već davno nestao iz fonološkoga sustava i zadržao se samo u pismu, te više ne predstavlja ortoepski problem. Realizaciju fonema /l/ autor smatra središnjim pitanjem slovačke ortoepije, budući da je općeproširena njegova realizacija kao [l] u pozicijama pred prednjim samoglasnicima, što izravno utječe na fonološku i morfološku razinu.

Druga velika skupina ortoepskih nedoumica vezana je uz novije posuđenice, koje se često preuzimaju prema grafičkom obliku u ishodišnom jeziku, tako da njihov izgovor ponekad prilično odudara od izvornoga. Obrnut slučaj nastaje kada je za posuđenice, pogotovo iz francuskoga jezika, propisan izgovor prema ishodišnom jeziku. Budući da takav izgovor često pretpostavlja glasnike, koje slovački fonološki sustav ne poznaje, te su riječi podložne procesima prilagođavanja fonološkom sustavu slovačkoga jezika, čime nastaju izgovorne dublete.

Ključne riječi: slovački jezik, izgovor, ortoepska norma

Pitanja izgovora važan su dio promišljanja slovačkoga književnog jezika od njegova konstituiranja do danas. Još je u međuratnom razdoblju češki fonetičar Bohuslav Hála (1929) objavio djelo *Osnove slovačkoga književnog izgovora i usporedba s češkim izgovorom*. Temelje domicilnoga slovačkoga ortoepskog promišljanja postavio je Ľudovít Novák (1934/35) svojim poznatim i često navodenim člankom, iako osnovne i često implicitne ortoepske upute nalazimo kod gotovo svih slovačkih gramatičara od kraja 18. stoljeća do danas. Pionirski rad i nepostojanje čvršće tradicije na koju bi se nastavio, imali su za posljedicu brojne neriješene nedoumice, tako da Novák u mnogim slučajevima dopušta izgovorne dublete, što normativno nije poželjno. Slijedio je priručnik Henricha Barteka (Bartek, 1944), koji donosi i kratak ortoepski rječnik s najčešćim izgovornim pogreškama. Svoju ortoepsku koncepciju Bartek temelji na konfrontaciji s češkim jezikom, odabirući rješenja koja su tipična za slovački i koja ga što više udaljuju od češkoga izgovora. Uzevši u obzir činjenicu da se vjerojatno radilo o danku ideologiji doba, u tome je ipak otišao predaleko dokazujući poluznanstvenim metodama da je slovački milozvučniji od češkoga. Bartek (1944:24) prvi uzima scenski govor kao obrazac uzornoga izgovora, što će preuzeti i kasniji autori. Poslijeratna emigracija i posljedično anatemiziranje ovoga iznimnoga slovačkog jezikoslovca glavni su razlozi što se njegov priručnik nije mogao upotrebljavati u socijalističkoj Čehoslovačkoj, pa ipak, to za svoje doba iznimno ortoepsko djelo autori znanstvenih radova nisu mogli prešućivati za razliku od ostaloga iznimno plodnoga Bartekova opusa, koji prvi sustavno donosi tek Ondrejovič (2001).

Monografija Jána Stanislava (Stanislav, 1953) obogaćena je novim pogledima na neka pitanja slovačkoga izgovora, te palatogramskim opisima pojedinih glasnika slovačkoga književnog jezika, a jedno je poglavlje posvećeno scenskom govoru koji je i inače bio predmet Stanislavova znanstvenoga interesa i koji je, kako smo napomenuli, niz desetljeća (pogotovo u vremenima prije masovne upotrebe radijskih i televizijskih aparata) bio gotovo jedino mjerilo uzornoga književnog izgovora. O tome svjedoči i činjenica da je predsjednik Ortoepske komisije Jezikoslovnoga instituta Ľudovíta Štúra sve do sedamdesetih godina prošloga stoljeća gotovo redovito bio istaknuti dramski umjetnik, prvo Ján Borodáč, a zatim Viliam Záborský (Horák, 1986:268). To je ujedno razlog što se s normiranjem književnoga izgovora i izradom ortoepškoga priručnika nije učinilo baš ništa, sve do 1970. godine, kada je za predsjednika spomenute ortoepske komisije izabran vrstan jezikoslovac i filolog Ján Horecký. Vezivanje ortoepske norme za izgovorno ostvarenje na kazališnim daskama, koje je njegovano, uzvišeno, književno, ali i ekskluzivno, možda je uzrok i činjenici da se klasičnim ortoepskim pitanjima u prvim desetljećima nakon Drugoga svjetskog rata nije bavila fonetika (koja u smislu današnje sveobuhvatne znanosti o govoru tada i nije mogla biti konstituirana) ili fonologija, nego logopedija (Liška, 1964:193).

Međutim, prijelomno djelo slovačkoga ortoepskog normiranja bez sumnje su *Pravila slovačkoga izgovora* Ábela Kráľa (Kráľ, 1984), normativni

ortoepski rječnik kakav je govornicima hrvatskoga jezika prijeko potreban. Teoretski dio toga priručnika izlazio je u nastavcima na stranicama časopisa *Kultura slova* od 1974. do 1976. godine, kako bi mogao biti podvrgnut kritici stručne i kulturne javnosti, a rječnički je dio izašao kao poseban priručnik (Kráľ, 1979). Nakon pozitivnih ocjena oponenata i odobrenja Ortoepske komisije Jezikoslovnoga instituta Ľudovíta Štúra teoretski i rječnički dio izašli su zajedno kao spomenuta monografija Á. Kráľa (Kráľ, 1984). Iako su se nakon njena izlaska podignuli mnogi glasovi protiv pojedinih izgovornih rješenja i iako je danas već pomalo zastarjela, to je i dalje ključno djelo slovačke ortoepije i gotovo sve rasprave o pravilnom izgovoru u slovačkom se jezikoslovlju zapravo svode na osporavanje postavaka ili konkretnih izgovornih uputa spomenuta priručnika. Najveće zamjerke bile su upućene prevelikoj minucioznosti u zapisivanju izgovora, čime se uvodi niz glasnika koji se doduše fonetski razlikuju, ali ih artikulacijski mehanizmi ionako nameću, a zamjereno je i prevelikoj nedosljednosti koja umanjuje uporabnu vrijednost priručnika. Uzrok tih nedostataka svakako je autorova taština i činjenica da se previše oslanjao na vlastitu intuiciju, te teoretsko i eksperimentalno fonetičarsko znanje. Pritom je zanemario mišljenje ostalih članova ortoepske komisije, koji su imali brojne prigovore na sustav fonetske transkripcije, izbor riječi, složenost glasničkoga sustava i dr. (Horák, 1986). Važno je napomenuti da je ortoepska problematika najdinamičnije i najnestabilnije područje standardizacije pojedinoga jezika, te se tako i u slovačkoj sredini osjeća potreba za novim priručnikom. Naime, pojedina izgovorna rješenja staroga sve se više udaljuju od izgovorne prakse, ne samo kod pojedinih riječi, nego i u temeljnim ortoepskim postavkama, na primjer u glasničkom sustavu slovačkoga književnog jezika, koji je nesumljivo ishodište svakoga ortoepskog normiranja.

Jedna od postavaka Kráľeve ortoepske koncepcije jest razlikovanje izgovornih stilova – funkcionalnih izgovornih uzusa primjerenih određenim komunikacijskim situacijama. Kráľ (1988, 33*sqq*) razlikuje neutralni i viši stil, a uvodi i fakultativni niži stil (koji naziva prosječni uzus) i povezuje ga s govornim jezikom na leksičkoj i gramatičkoj razini. Neutralnim se stilom govornici koriste u većini govornih iskaza u javnom obraćanju, u znanstvenom, informativnom i beletrističkom žanru, ali i u običnoj komunikaciji na višoj razini. Viši je pak izgovorni stil karakterističan za umjetnički žanr, posebno onaj klasičnoga repertoara, za govorne iskaze visokoga stupnja ozbiljnosti i uglavnom za scenski govor. Takva koncepcija nije beznačajna pri izboru pojedinih ortoepskih rješenja jer pripadnost određenoga ortoepškoga uzusa pojedinom izgovornom stilu uvjetuje i njegovu pripadnost standardnom izgovoru, dakle, određuje odnos ortoepškoga uzusa prema standardnom jeziku. (Jedino niži izgovorni stil izlazi iz okvira standardnoga jezika, ali on je uglavnom i vezan za govorni, odn. supstandardni jezik).

Bilo je i osporavanja Kráľeve koncepcije stilske ortoepske diferenciranosti. Ondrejovič (1988:102) smatra da bi razlikovanje neutralnoga i nižega izgovornog stila bilo utemeljeno samo u slučajevima u kojima bi

govornici upotrebljavali razne govorne stilove u različitim komunikacijskim situacijama, dakle s raznim stupnjem stiliziranosti. Međutim, prema Ondrejoviču, govornici upotrebljavaju ili jedan ili drugi stil, kakav su već usvojili obrazovanjem, društvenim položajem, vlastitim ulaganjem u jezičnu i govornu kultiviranost i sl. Osim toga, ponekad je dvojbena svrstavanje pojedinih konkretnih izgovornih ostvaraja u pojedini stil, pa bi se korekcijama u oba smjera mogla prevrednovati mnoga prijeporna mjesta u ortoepskom uzusu slovačkoga jezika. To se pogotovo odnosi na izgovor rjeđih i novijih posuđenica, čiju ortoepsku distribuciju Král' nedovoljno razrađuje i previše pojednostavljuje, olako svrstavajući uvriježene izgovorne oblike u niži stil.

U slovačkom jeziku, kao i u svim suvremenim standardiziranim jezicima, postoje ortoepske nedoumice koje su uzrokovane neravnomjernim tempom promjena pisane i govorene književne riječi, a očituju se u neskladu između standardizirane, propisane izgovorne norme i izgovorne prakse u javnom govoru, dakle u onom govornom ostvaraju u kojem bi se (jednom dogovorena) izgovorna norma trebala dosljedno poštivati. Iz toga proizlazi da je nepoštivanje izgovorne norme posljedica pedagoškoga i didaktičkoga podbačaja u nastavi materinskoga jezika ili pak nedjelotvornosti sustava društvenoga i profesionalnoga sankcioniranja nepoštivanja izgovorne norme. Međutim, korijeni ortoepske dvojbene obično su dublji i treba ih tražiti u neskladu između propisane izgovorne norme (u tome slučaju bolje je govoriti o izgovornom standardu) i poželjne, intuitivne izgovorne norme koja se s razvojem jezika, ali i društva mijenja. Svi ti slučajevi mogu se naći i u slovačkom jeziku.

Budući da slovački jezik pripada slavenskoj jezičnoj porodici, te budući da je prema općeproširenu mišljenju prema svim kriterijima od svih nejužnoslavenskih jezika najbliži hrvatskome jeziku, može se očekivati da će i ortoepski problemi biti slični. To, međutim, najčešće nije tako. Razlika proizlazi iz različita ustrojstva obaju jezika. Usporedimo li fonološke sustave hrvatskoga i slovačkoga jezika, možemo uočiti razliku u izgovornim obilježjima kod kojih je moguće pojavljivanje ortoepske nedoumice. Na primjer, dok je naglasak u hrvatskome krucijalno ortoepsko pitanje i zauzima najveći dio svih rasprava u ortoepiji, u slovačkom je s ortoepskoga stajališta neproblematičan, jer je naglasak u tom jeziku fiksiran na prvi slog fonetske riječi. S druge pak strane, kvantiteta, kao jedino distinktivno i fonološki relevantno suprasegmentalno obilježje, u slovačkom je izgovoru vrlo važna. U hrvatskom se izgovoru nepoštivanje kvantitete nalazi pri dnu vrijednosne ljestvice ortoepskih prekršaja i često se i ne primjećuje (naročito ako nije distinktivna), a ustrajanje na kvantiteti u zanaglasnim slogovima, ali i u korijenima riječi, kod nekih naglasnih tipova i riječi gotovo da je arhaično (npr. *rozumijē*, *kupujē*, pa *lâkat*, *krâtak* i sl.).

Svaka ortoepska analiza, pa tako i analiza otvorenih pitanja slovačke ortoepije, kreće od segmentalne razine. Od svih fonema, čiji govorni ostvaraj predstavlja ortoepsku nedoumicu, treba, suprotno svim običajima, prije svega spomenuti onaj koji to zapravo više nije, odnosno fonem čiji se izgovor umjetno i nepotrebno ponekad dovodi u pitanje. Radi se o /ã/. Taj fonem, nekad

karakterističan za slovački, pojavljuje se samo poslije labijala: *mäso* "meso", *pät'* "pet", *žriebä* "ždrijebe", *väzeň* "zatvorenik". Sve postojeće slovačke gramatike¹, kao i ortoepski priručnik Ábela Kráľa (Kráľ, 1988:102) dopuštaju dvojaki izgovor toga fonema: izvorno i starije otvoreno [ɛ] i suvremeno i proširenije srednje [e]. Međutim, otvoreni izgovor gotovo da je potisnut, te se može susresti tek u nekim ruralnim sredinama srednje Slovačke. Međutim, važno je napomenuti da otvoreni izgovor nikada nije niti zaživio kao ortoepski poželjna ili uzorna norma, čemu je pogodovalo niz jezičnih i izvanjezičnih činilaca.

Ustupanje otvorenoga izgovora zapravo je dublji fonološki proces izjednačavanja fonema /ä/ i /e/. Iako se šestočlani samoglasnički sustav (dakle s /ä/ kao punovrijednim fonemom) tradicionalno prikazuje kao samoglasnički četverokut s trima stupnjevima otvora i dvama vodoravnim položajima jezika, prema artikulacijsko-akustičkim obilježjima samoglasnika zapravo se radi o nesimetričnom samoglasničkom trokutu, u kojemu se [a] nalazi na dnu izokrenutoga samoglasničkog trokuta, tako da otvoreno [ɛ] nema svoj pandan [ɔ], pa ima vrlo nestabilan položaj u samoglasničkom sustavu. Ta je nestabilnost još više pojačana kvantitativnim korelacijama, vrlo važnima za slovački samoglasnički sustav koji, osim pet dugih samoglasnika (i dva duga slogotvorna sonanta), poznaje i četiri dvoglasa. Naime, otvoreno /ä/ nema svoj fonetski adekvatni korelat, nego kvantitativno alternira s /ja/, npr. *pät' ~ piaty*, *väzba ~ viazat'*. Prisutnost u narječjima nije dovoljno opravdan lingvistički razlog da se taj glasnik nametne kao izgovorna norma (makar i fakultativna), jer ga govornici, koji ga imaju u glasničkom sustavu svojega idioma, ne ostvaruju na istim položajima na kojima bi se trebao ostvarivati u standardnom jeziku. Na Oravi i u Gemeru ima puno širu distribuciju, jer se pojavljuje i poslije drugih suglasnika ili kao alofon fonema /a/ poslije mekih suglasnika, npr. gemerski *lävi*, *d'jeušä*, stand. *lavý* "lijevi", *dievča* "djevojka", ali i čvršće mjesto u fonološkom sustavu, budući da mu odgovara dugi otvoreni samoglasnik /ä/, npr. gemerski *pätok*, *läč*. U današnjem standardnom slovačkom i u većini narječja na mjestu toga dugoga samoglasnika stoji dvoglas /ja/, usp. stand. *piatok* "petak", *liat'* "lijevati".

No, jednako su važni i izvanjezični činiooci. Kako što smo napomenuli, otvoreni izgovor javlja se isključivo u srednjoslovačkim narječjima (ako ne računamo nekolicinu pravovjernih slovakista iz Jezikoslovnoga instituta), i to ne jednako dosljedno na cijelom srednjoslovačkom području. Glasnik [ɛ] ne susreće se u većim urbanim središtima srednje Slovačke, odakle je kroz stoljeća istisnut, vjerojatno pod utjecajem njemačkoga stanovništva. Govornicima zapadnoslovačkih i istočnoslovačkih narječja taj je glasnik stran i estetski nepoželjan, a iz estetskoga ga razloga ni Ľudovít Štúr nije unio u svoj književni jezik (kao ni /l/). Možda je jedan od razloga njegova potiskivanja činjenica da je on vrlo čest i čujno zamjetljiv u mađarskom jeziku koji je nekoliko stoljeća Slovacima bio nametan kroz administrativni i prosvjetni sustav, a treba imati na umu da je sveopća hungarofobična histerija još uvijek neodjeljiva sastavnica slovačkoga nacionalnog identiteta.²

Još je veliki slovački jezikoslovac Ján Stanislav (1953) ustvrdio da otvoreni izgovor [ɛ] nije uzus čak ni na kazališnim daskama, jer je kazališni izgovor Slovacima, kako smo napomenuli, nekoliko desetljeća bio kriterij i sredstvo održavanja izgovorne norme. Schuzová (1980) je ispitivanjima pokazala da otvoreni izgovor toga samoglasnika ostvaruje tek 5 % govornika. Do još zanimljivijih podataka došli su Král i Tomajková istražujući izgovor studentske populacije (Král i Tomajková, 1979). Ustvrdili su da [ɛ] ostvaruju samo studenti koji imaju taj glasnik u rodnom narječju, dok su ga od ostalih studenata najbolje izgovarali studenti koji uz slovački studiraju i mađarski jezik, dakle vrlo vjerojatno etnički Mađari koji ga pak imaju u materinskom jeziku, što stvara pomalo paradoksalnu situaciju. Iako se /ä/ navodi kao poseban fonem u svim slovačkim fonološkim pregledima, on zapravo više nema to svojstvo, jer nepoložajna izgovorna inačica [ɛ], koja ga čini fonemom, gotovo da se više ne susreće. Distinktivni parovi tipa *metie* "(o vjetru) mete, nosi" – *mätie* "zbunjuje" zapravo su istovrsni onima tipa *bit'* "tući" – *byť* "biti" (oboje /bit'/), gdje se radi o isključivo grafičkoj distinkciji. Dosljedno izgovaranje [ɛ] za /ä/ prije će upućivati na ruralno podrijetlo govornika, nego na visoku učenost ili ortoepsku kultiviranost.

Međutim, najveći i aktualan problem slovačke ortoepije treba tražiti u suglasničkom sustavu. Radi se, naime, o izgovoru /l/, koji bez ustručavanja možemo proglasiti krucijalnim pitanjem slovačke ortoepije. Ovaj palatalizirani fonem tipičan je za slovački jezik (u odnosu na češki) i ima čvrstu utemeljenost u fonološkom sustavu postojanjem cijeloga reda palataliziranih suglasnika: /dʲ/, /tʲ/, /ň/, s kojima dijeli morfonološka i distributivna svojstva. Međutim, u položajima pred prednjim samoglasnicima (i, í, e), kao i pred tzv. prednjim dvoglasima, tj. onima kojima je prva sastavnica poluvokal [i], tj. pred /ja/, /je/, /ju/, često se neutralizira fonološka opozicija palataliziranosti, odnosno ostvaruje se kao [l]. Dakle, /l'avica/ - [l'avica], /l'ubit'/ - [l'ubit'], ali /l'eto/ (pravopisno *leto*) – [leto], /l'ist/ (pravopisno *list*) – [list] i sl. Takav je izgovor već odavno raširen i uobičajen u standardnom jeziku, te se ortoepski ne osjeća kao nepoštivanje izgovorne norme, za razliku od ostvarivanja [d], [t], [n] za /dʲ/, /tʲ/, /ň/, što je izrazito auditivno zamjetno i ortoepski odbojno, na primjer u govoru bratislavske mladeži ili pak u nekim zapadnoslovačkim krajevima (grad Trnava).

Proces gubljenja [ʲ] u posljednjim je desetljećima prilično raširen, a uvriježila se i ortoepska distribucija izgovora ovisno o karakteru glasnika koji slijedi: [l] pred prednjim samoglasnicima i dvoglasima, [ʲ] pred stražnjim samoglasnicima, suglasnicima i na kraju riječi, što odgovara i pravilima bilježenja oznake za mekoću (tzv. *mäkčeň*). Iako se sa stranica jezikoslovnih časopisa i normativnih priručnika sve do naših dana javljaju glasovi koji ustraju na dosljednom mekom izgovoru u svim položajima (najnovije Kačala, 1997), ova je ortoepska distribucija u samome predvorju standardnoga jezika i može se očekivati da će uskoro biti prihvaćena, barem kao ravnopravno, ako ne i primarno izgovorno ostvarenje.

Kao jedan od argumenata koji bi trebali poduprijeti dosljedan izgovor [ɽ] u svim položajima, često se spominje njegova raširenost u narječjima (Mihál, 1971:243; Kačala, 1997:69). Međutim, u slučaju [ɽ] taj je argument prilično varljiv, jer se pri dijalektološkim istraživanjima zanemarivala sociolingvistička stratifikacija, na što upozorava Ondrejovič (2000:17). Meki je izgovor [ɽ], pogotovo u spornim položajima pred prednjim samoglasnicima, s iznimkom Martina, istisnut iz većih urbanih cjelina, gdje se doživljava kao ruralni govorni element.

Sljedeći argument koji se navodi u korist dosljednoga poštivanja propisane norme, utemeljenost je mekoga /ɽ/ u morfonološkom sustavu (Kačala, 1997:67sq). Naime, slovački, kao i ostali zapadnoslavenski jezici, različito sklanja imenice s obzirom na palatalnost / nepalatalnost završnoga suglasnika osnove, npr. *orol* "orao" – nom. mn. *orly*, ali *motýl* "leptir" – *motýle*, isto tako *rola* "uloga" – *roly*, ali *guľa* "kugla" – *gule*. Navedeni primjeri pokazuju da bi se u slučaju normiranja raširenoga ortoepskog uzusa, imenice na *-l'* odn. *-la* sklanjale prema mekim sklonidbenim obrascima, iako bi se u velikom broju oblika /ɽ/ ostvarivao depalatalizirano, dakle kao [l]. Takvo je sklanjanje tek naizgled nelogično, jer se ekvivalentni primjeri mogu naći i na drugim mjestima u sklonidbenom sustavu slovačkoga jezika. Prije svega imamo na umu posuđenice na *-r* i *-l*, koje imaju "meke" nastavke za lokativ jednine, a ponekad i nominativ množine, npr. *hotel* – *v hoteli*, isto tako *bicykel* – *na bicykli* – nom. mn. *bicykle*, ali *kotol* "kotao" – *v kotle* – *kotly*. Međutim, tu su i izvorne slovačke riječi u kojima se ogleda trag praslavenskoga *r' i koje lokativ jednine također tvore prema mekom sklonidbenom obrascu: *močiar* "močvara" – *v močiari*, *mier* "mir" – *v mieri*. Svi ti primjeri znatno oslabljuju morfološke argumente protiv normiranja uvriježenoga ortoepskog uzusa.

Kao i kod fonema /ä/, čiji je izgovor već odavno ortoepski razriješen, za /ɽ/ još više vrijedi pravilo, prema kojemu pravilan, "poželjan", dosljedan književni izgovor toga fonema daje informaciju o govornikovu podrijetlu (istočna Slovačka, grad Martin i njegova okolica, ruralni krajevi srednje Slovačke) ili pak o socijalnom sloju. Trenutak kada poštivanje eksplicitne ortoepske norme daje neželjene i (u slučaju tvrdokornoga inzistiranja na izgovornoj normi) pogrešne sociolingvističke podatke o govorniku, jasan je signal da izgovornu normu treba preispitati i korigirati.

Pitanja kvantitete³, koja je jedino distinktivno suprasegmentalno fonološko obilježje u slovačkom, obično su vezana za tzv. zakon o ritmičkom kraćenju. To je jedinstveno fonološko pravilo prema kojemu u slovačkom jeziku ne mogu suopstati dva uzastopna duga sloga (dakle, ona koja sadržavaju dugi samoglasnik ili jedan od četiri dvoglasa). Ako se u izravnom slijedu pojave dva izvorna, morfološki duga sloga, drugi se slog krati, npr. *robím* "radim", ali *chválím* "hvalim", *pekný* "lijep", ali *krásny* "krasan" i sl. Ovo pravilo, koje se tek uvjetno i tradicionalno naziva zakonom, u današnjem slovačkom jeziku ima dosta iznimaka koje su nastale djelovanjem morfološke razine na fonološku. Drugim riječima, neki su kvantitativno dugi morfemi postali tako silni signali o

određenoj gramatičkoj kategoriji da na njih više ne djeluje to analogijsko fonološko pravilo. Tako se npr. nastavak *-ia* za treće lice množine prezenta glagola *i*-konjugacije ne krati ni poslije dugih slogova: *robía* "rade", *chválía* "hvale", *miería* "smjeraju".

Upravo su te iznimke, odn. njihova utemeljenost i broj, već desetljećima kamen spoticanja, tako da na ritmički zakon redovito otpada priličan broj priloga u jezikoslovnim časopisima. Naročitu su pomutnju unijele pravopisne promjene iz 1991. i 1998. godine, nakon kojih se ritmički zakon počeo primjenjivati u razmjerno brojnim i učestalim riječima sa sufixsima *-ár* i *-áreň*. Složenost toga problema premašila bi intenciju ovoga priloga i on nedvojbeno zaslužuje zasebnu studiju. Važno je pak napomenuti da su problemi vezani za primjenu ritmičkoga zakona dio pravopisne i fonološke, a ne ortoepske problematike, ma kako se činilo suprotnim. I inače je kod slovačkih i hrvatskih jezikoslovaca često povezivanje ili čak izjednačavanje ortoepske i pravopisne norme. Nedavno "utočnjavanje" pisanja riječi na *-ár* i *-áreň* eklatantan je primjer te tendencije. Te se dvije skupine pitanjā standardnoga jezika, svaka za sebe složena, ne bi trebale dovoditi u izravan i uvjetovan odnos, jer se time s jedne strane zamućuju i prikrivaju pitanja izgovora, s druge se strane stvara kriva i pogubna predodžba o smislu i važnosti pravopisne normiranosti i ustaljenosti.

Velik dio ortoepskih rasprava zauzimaju pitanja izgovora suvremenih posuđenica, dakle preuzetih, ali jezičnomu sustavu slovačkoga jezika neprilagođenih riječi iz stranih jezika. Jedna od karakteristika višega izgovornog stila jest i izgovor novijih posuđenica prema jeziku – izvoru, dakle ostvarujući i glasnike koje slovački jezik ne sadržava. Zbog toga mnoge posuđenice imaju izgovorne dublete, ovisno o tome pripada li izgovorni oblik neutralnomu ili višemu izgovornom stilu, npr. [garzoniēra] ~ [garsoniēra], [šanzoňer] ~ [šansoniēr], [parfum] ~ [parföm], [smokinĵk] ~ [smoũkinĵk], [bunĝalou] ~ [banĝelou]. Kao što je bilo naznačeno, Kráľev je ortoepski rječnik (Kráľ, 1984; Kráľ, 1988) u tome pogledu naročito rigorozan, jer za mnoge posuđenice predviđa izgovor prema jeziku – izvoru kao jedini ispravan, npr. *nuansa* [nüansa], *parfuméria* [parfüméria], *revue* [revü], *avenue* [avenü], *menu* [menü], *resumé* [rezümē], *etuda* [etüda], *etui* [etüi], *milieu* [miljő], *sujet* [süže], *adieu* [ad'jő], *föhn* [fön], *röntgen* [röndgen] i sl. Međutim, inzistiranje na dosljednom izvornom izgovoru danas djeluje pomalo pretenciozno, vjerojatno zato što francuski danas nema ni približno jednaku društvenu ulogu i prestižan status, kakve je imao u doba konstituiranja slovačkoga književnog jezika. Normiranje izgovora glasnika koji se inače ne susreću u slovačkom jeziku čak ni kao položajne inačice, u normativnom je smislu unaprijed osuđeno na neuspjeh. Naime, sustav neprestano nameće prilagođavanje glasnika, tako da kod nekih riječi postoji i nekoliko izgovornih inačica prema stupnju udomaćenosti i prilagođenosti, a valja napomenuti da Slovaci nemaju i nikada nisu imali takve povijesne i komunikacijske preduvjete kakvi omogućuju govornicima npr. njemačkoga jezika da ispravno izgovaraju strane glasnike, prije svega nazalne samoglasnike u riječima francuskoga podrijetla.

U tome kontekstu posebno je zanimljiva riječ *parfum*, koja se prema raznim priručnicima i rječnicima može izgovarati na čak pet načina: [parfum], [parfôm], [parfûm], [parfem], [parfêm], a tome treba pridodati i dijalektalni, ranije preuzet oblik *parfin* (Pisárčiková, 1990:228sq). Inzistiranje na dosadašnjoj normi, a Ondrejovič (1990:305) se s pravom pita: kojoj?, uvjetovano je vezivanjem izgovora te riječi na izgovor riječi *parfuméria*, koje nije utemeljeno, budući da se dočetak *-um* ni u francuskom, jeziku – izvoru, u ovim dvjema riječima ne izgovara jednako.

Ondrejovič (1989) predlaže izgovor [parfêm], za koji se u njegovoj mini-anketi odlučilo 77 od 100 ispitanika. Glavni nedostatak izgovornoga oblika [parfêm], koji se kod govornika srednje i mlađe generacije, bez obzira na obrazovanost, danas gotovo isključivo susreće, vjerojatno je njegovo neosporno češko porijeklo. Očito je da je izgovor preuzet s čeških sinkronizacija stranih filmova, koje su prije 1989. godine zauzimale više od polovice televizijskog programa, a i danas su sasvim obične na slovačkim privatnim televizijskim programima, videokasetama i kinoprojeksijama. Ustaljivanju navedenoga izgovornog oblika pogodovala je i činjenica što u slovačkom (kao i u češkom) postoji i domaća riječ *voňavka*, tako da je neutralni slovački izgovorni oblik [parfum] manje učestao.

Nerealno standardiziranje izgovora ove posuđenice ponovno dovodi do paradoksalne situacije u kojoj je najpravičnije, prema važećim ortoepskim pravilima, izgovaraju Romi koji u središtu Bratislave prodaju razne mirišljave vodice zvučna imena i sumnjive kvalitete, slijedeći njen pravopisni oblik: *parfum*.

Izgovor novijih posuđenica često je predmet ortoepskih rasprava i zbog opće slovačke tendencije posuđivanja stranih riječi prema grafičkom zapisu u ishodišnom jeziku. Govornika hrvatskoga jezika mogu osupnuti izgovorni oblici tipa *kovboj* [kouboj], *kontajner*, *kečup*, *stevard* (za engl. *steward*), *nylon* [nilon], *pandant*, *bufet*, *komfort*, *debut*, *busta* "bista", [halivut] za *Hollywood*, [superman] za *Superman* i sl. Ponekad je ipak zadržan izvorni izgovor: *koktail* / *kokteil* [koktejl], *laser* [laser / lejzr], a ima i primjera kombinacija: *futbal* [fudbal], gdje je prvi slog preuzet prema govornom, drugi prema pisanom obliku.⁴ Zanimljivo je da se engleska riječ *laser* najčešće izgovara kao [lejzr]. Král' (1988:335), osim neutralnoga [laser], za viši stil propisuje izgovor [lęzer], što je zapravo prilagođavanje fonotaktičkim pravilima slovačkoga jezika u kojemu se slogotvorni sonanti ne mogu nalaziti na kraju riječi, usp. *bicykel*, *debakel*, *fascikel*, *masaker*. Šikra (1992:84) je u sociolingvističkom istraživanju ustanovio da tek 11,4 % ispitanika smatra takav izgovor ispravnim. S druge pak strane, novija riječ *AIDS* izgovara se najčešće kao [ajc], možda i zato što je kod govornika još uvijek jak osjećaj njena akronimskoga postanka (na što upućuje i njen grafički oblik), dok je malo koji govornik i hrvatskoga i slovačkoga jezika svjestan akronimskoga karaktera riječi *laser*.⁵

Metodologiji preuzimanja izgovora posuđenica svakako je pridonijela višedesetljetna komunikacijska i medijska izoliranost Slovačke u istočnome bloku, ali i dosljedno sinkroniziranje stranih filmova i emisija. Govornici slovačkoga

jezika u kontaktu s riječi *AIDS* mogli su je govorno ostvariti jedino kao [ajc], jer jednostavno nisu imali gdje čuti ispravan engleski izgovor te riječi, a poznavanje engleskoga jezika u slučaju te riječi gotovo da je irelevantno, budući da se pojavila tek početkom osamdesetih godina i trebalo je proći prilično dugo vremena da se zabilježi ponajprije u domicilnim jezičnim priručnicima, a tek zatim i u udžbenicima engleskoga jezika.

Međutim, to vrijedi i za posuđenice koje su ranije preuzete. Šikra (1992:193sq) je na primjeru riječi *pointa* ustanovio da na poželjan, prestižan izgovor bitno ne utječu samo dob i podrijetlo, nego ni obrazovanost, pa čak ni poznavanje stranoga jezika iz kojega je riječ preuzeta. Tek je trećina ispitanika sa znanjem francuskoga jezika dala prednost obliku [poenta], što je više od šestine svih ispitanika koji su odabrali taj izgovor, ali zanemarivo malo da bi se rašireniji izgovor [pointa] mogao objasniti neznanjem francuskoga.

Još je veći problem s malobrojnim posuđenicama iz talijanskog jezika, koje tek poneki govornici izgovaraju pravilno, prema izgovoru jezika - izvora. U slovačkom je, naime, danas uobičajeno dosljedno izgovaranje svakoga {i}, dakle i u slučajevima u kojima je tek pravopisni znak za palatalnost prethodnoga suglasnika: *capricciosa* [kapričijioza], *Perugia* [peružija], *loggia* [ložija], za čiji se ispravan izgovor [loža] (umjesto [lož:a]) u Šikrinu istraživanju odlučilo tek 4,2 % ispitanika (Šikra, 1992:195). Izgovor [ložija] toliko se proširio i učvrstio u svijesti govornika, da je utjecao i na pravopis, pa je 1991. godine dopušteno pisati *lodžia* uz *loggia*, a od 1998. godine samo *lodžia*. Uzroke takvoga izgovora treba tražiti u slabom kontaktu s govornicima talijanskoga jezika, koji je za srednjoeuropsku slovačku kulturnu sredinu prilično egzotičan jezik, što ne vrijedi npr. za riječi tipa *adagio* [adāžo], *capriccio* [kaprič:o], koje se generacijama prenose kao glazbeni *terminus technicus*. Argumenti koje smo naveli kod posuđenica iz engleskoga jezika, ovdje vrijede još više: Slovaci mogu čuti talijanski jezik tek iznimno, a u vrijeme blokovske podijeljenosti Europe to je bilo gotovo nemoguće.

Vrlo je vjerojatno da će uslijed nezaustavljivih procesa u društvu i razvoju jezika - globalizacije i internacionalizacije - broj neriješenih ortoepskih pitanja rasti upravo u skupini preuzetih riječi, i to zbog dviju proturječnih tendencija: težnje za poštivanjem izgovornog uzusa jezika – izvora i neprestanog pritiska jezičnog sustava prema prilagođavanju.

Ovim kratkim pregledom popis neriješenih pitanja slovačke ortoepije, kako konkretnih, pojedinačnih, tako i načelnih, nije ni izdaleka iscrpljen. Međutim, i ovako sažet nacrt ortoepskih previranja u suvremenom slovačkom jeziku potvrđuje da ortoepske nedoumice nastaju zbog neravnomjernog razvoja pisane i govorne riječi, kao i pri sukobu dvaju jezičnih, a time i izgovornih sustava, u što smo se mogli uvjeriti na primjeru posuđenica u slovačkom. Zbog toga je standardizacija izgovora na puno većim kušnjama od standardizacije pravopisa ili gramatike, te zahtijeva drugačiji pristup i načela standardizacije. Hoće li slovačka lingvistika i fonetika u nekom budućem izdanju ortoepskog priručnika to uzeti u obzir, tek ćemo vidjeti.

REFERENCIJE

- Bartek, H.** (1944). *Správna výslovnosť slovenská*. Turčiansky Svätý Martin: Ján Horáček
- Hála, B.** (1929). *Základy spisovné výslovnosti slovenské a srovnání s výslovností českou*. Praha: Filosofická fakulta University Karlovy
- Horák, G.** (1986). Pri Pravidlách slovenskej výslovnosti. *Kultúra slova* **20**, 267-273.
- Kačala, J.** (1997). Slovenská mäkká spoluhláska ľ. *Kultúra slova* **31**, 65-72.
- Kráľ, Á., Tomajková, E.** (1979). Fonetika a ortoepia na vysokých školách. *Kultúra slova* **13**, 257-261.
- Kráľ, Á.** (1979). *Príručný slovník slovenskej výslovnosti*. Bratislava: Veda
- Kráľ, Á.** (1984). *Pravidlá slovenskej výslovnosti*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo
- Kráľ, Á.** (1988). *Pravidlá slovenskej výslovnosti* (druhé vydanie). Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo
- Liška, J.** (1964). O niektorých problémoch slovenskej spisovnej výslovnosti. *Slovenská reč* **29**, 193-210.
- Mihál, J.** (1971). Fonéma ľ v slovenskom spisovnom jazyku. U J. Ružička (ur.), *Jazykovedné štúdie XI, Jónov zborník*, 241-244. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied
- Novák, I.** (1934/35). K základom slovenskej ortoepie. *Slovenská reč* **III**, 42-65.
- Ondrejovič, S.** (1988). O niektorých problémoch slovenskej ortoepie. *Slovenská reč* **53**, 100-108.
- Ondrejovič S.** (1989). *Parfum – parfém a parfuméria*. *Slovenská reč* **54**, 318-320.
- Ondrejovič, S.** (1990). Výraz **parfum/parfém** a sociolingvistický výskum. *Slovenská reč* **55**, 304-308.
- Ondrejovič, S.** (2000). Výskum mestského jazyka – tradície, stav, perspektívy. U S. Ondrejovič (ur.), *Mesto a jeho jazyk, Sociolinguistica Slovaca* **5**, 13-27. Bratislava: Veda
- Ondrejovič, S.** (2001). Slovenský jazykovedec Henrich Bartek (1907 – 1986). *Slovenská reč* **66**, 65-90 et 129-146.
- Pauliny, E.** (1981). *Slovenská gramatika*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo
- Pisárčiková, M.** (1990). Slovo **parfum** v slovenčine. *Slovenská reč* **55**, 228-233.
- Schulzová, O.** (1980). Une approche socio-phonétique des phonèmes slovaques ä et ľ. *Phonetica pragensia* **6**, 65-68.
- Stanislav, J.** (1953). *Slovenská výslovnosť*. Martin: Osveta
- Šikra, J.** (1992). Výslovnosť niektorých prevzatých slov zo sociolingvistického pohľadu. *Slovenská reč* **57**, 79-87 et 193-201

BILJEŠKE

- ¹ Važno je napomenuti da je posljednja opsežna deskriptivna gramatika objavljena prije više od dvadeset godina (Pauliny, 1981).
  - ² O tome zorno svjedoči činjenica da je Matica slovačka, pozivajući se na kontroverzni Zakon o državnom jeziku, u kolovozu 2003. pokrenula oštre prosvjede protiv reklame na državnoj televiziji za tjednik na mađarskom jeziku *Vasárnap*, iako je govoreni mađarski tekst bio popraćen titlovima na slovačkom jeziku, pa joj je čak uspjelo reklamu na neko vrijeme zabraniti.
  - ³ U vrijeme pisanja priloga još nije bio izašao dugo iščekivani zbornik radova sa znanstvene konferencije *Kvantiteta u slovačkom književnom jeziku i u slovačkim narječjima* (Kvantita v slovenskom spisovnom jazyku a v slovenských nárečiach), koja je održana u travnju 2001. u Budmericama u Slovačkoj. Na konferenciji su izloženi mnogi novi pogledi na fonološko obilježje kvantitete i ritmički zakon.
  - ⁴ Kao i u srpskom jeziku, dok potpuno preuzimanje prema govornom obliku predstavlja ruski *фымбол*.
  - ⁵ Od engl. *Light Amplification by Stimulated Emission*.
-

Siniša Habijanec
Faculty of Philosophy, University of Zagreb
Croatia

OPEN QUESTIONS OF SLOVAKIAN ORTHOEPY

SUMMARY

The article looks at some current questions of Slovakian orthoepy. The causes of orthoepical dilemmas in Slovak are of two kinds: changes in the phonological system or lexical borrowing. The former concern /ä/ and /ʎ/, but since /ä/ has disappeared from the phonological system and persists only in the orthography, it has also ceased to be an issue in the orthoepy. The author considers the realisation of /ʎ/ to be the central problem of Slovakian orthoepy: this phoneme is commonly realised as [l] before front vowels, with direct consequences on the phonological and morphological levels.

The other large group of orthoepical problems concerns recent loanwords. These are often taken over in their source-language written form, sometimes causing their pronunciation in Slovak to differ considerably from the original. Conversely, the prescribed correct pronunciation of other loanwords, notably French, follows the source language pronunciation. This frequently requires sounds that are foreign to the Slovakian phonological system, and therefore those words are adapted to the phonology of Slovak, resulting in pronunciation doublets.

Key words: *Slovak language, pronunciation, orthoepic norm*
